
SZARAJEVÓTÓL TRIANONIG V.

Az első világháború ábrázolása a Nemzeti alaptantervek időszakának történelemtankönyveiben (1998-tól 2013-ig)¹

KATONA ANDRÁS²

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A Ferenc Ferdinánd, az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse és felesége elleni, világháborúhoz vezető szarajevói merénylettől a nagy háborút Magyarország számára véglegesen lezáró trianoni békediktátumig alig hat év telt el. Ez a fél tucat esztendő, főleg annak lezárása azonban meghatározta egész XX. századi történelmünket, és hatása nem halványul el az új évezred kezdetén sem. Ez az írás azt vizsgálja reprezentatív tankönyvminta segítségével, hogyan jelenítik meg és értékelik a közelmúlt magyarországi történelemtankönyvei, a Nemzeti alaptanterv első változatának életbe lépésétől (1998) a legutóbbi, negyedik változat által meghatározott kerettantervek megjelenéséig (2013) terjedő időszakban az első világháború tragikus éveinek történelmét. Általános és középiskolai tankönyveket egyaránt áttekintettünk. Munkánk folytatása az 1980 és 1998 közötti időszakot áttekintő korábbi írásnak, de ezúttal csak a „nagy” háborúval foglalkozik. A közelmúlt tankönyveit tekintjük át, és velük kapcsolatban fogalmazunk meg következtetéseket, melyeket talán a jövőbeli tankönyvek készítésénél is méltányolni lehet majd.

-
- 1 Előzmények: Katona András (2014): Szarajevótól Trianonig. Az első világháború és következményei a Horthy-korszak középiskolai történelemtankönyveiben. *Könyv és Nevelés*, 16. évf. 4. sz. 33-53.; Katona András (2015): Szarajevótól Trianonig. II. Az első világháború és következményei a pártállami időszak történelemtankönyveiben I. (1945–1956). *Könyv és Nevelés*, 17. évf. 4. sz. 74-93.; Katona András (2016): Szarajevótól Trianonig. III. Az első világháború és következményei a pártállami időszak történelemtankönyveiben II. (1956-tól az 1980-as évekig). *Könyv és Nevelés*, 18. évf. 1. sz. 61-84. Katona András (2016): Szarajevótól Trianonig IV. Az első világháború és következményei a rendszer-változást megelőző és követő évek történelemtankönyveinkben (1980-tól 1998-ig). *Könyv és Nevelés*, 18. évf. 3. sz. 43-76.
- 2 Katona András dr. univ., nyugalmazott főiskolai docens, Eötvös Tudományegyetem BTK Történelmi Intézet, Budapest

---

ANDRÁS KATONA: FROM SARAJEVO TO TRIANON, PART V. WORLD WAR I AND ITS CONSEQUENCES IN OUR HISTORY TEXTBOOKS IN THE PERIOD OF THE NATIONAL CURRICULUMS (1998–2013)

Just six years passed between the assassination in Sarajevo of Franz Ferdinand, the heir to the throne of the Austro-Hungarian Monarchy, and his wife, leading to the world war, and the Treaty of Trianon which brought an end to the Great War for Hungary. These half dozen years, mainly their close, determined the course of our history for the entire 20th century, and their impact did not fade at the start of the new millennium either. This paper examines, with the help of a representative sampling, how the tragic years of the World War I. are represented and assessed in Hungary's history textbooks between the introduction of the National Core Curriculum (1998) and the appearance of the last, by the 4th version of the core curriculum determined curriculum frameworks (2013). We examined both primary and secondary school textbooks. Our work is a continuation of an earlier paper that examined the period between 1980 and 1998, but this time we examine only the "Great" War. Reviewing the recent textbooks, such conclusions are drawn which can be perhaps appreciated by preparing future textbooks, too.

BEVEZETÉS

A Nemzeti alaptanterv (NAT) megjelenése 1995-ben közoktatásunk rendszerváltásának is tekinthető abban az értelemben, hogy a korábbi erősen központosított tantervi szabályozás egy keretjellegű, kevésbé centralizált, sokszínűbb tanítási gyakorlatot tett lehetővé. A bevezetésére hároméves felkészülési időszakot követően került sor. A könyvkiadók is „rámozdultak” a lehetőségre, és – kihasználva a Nemzeti Tankönyvkiadó monopolhelyzetének a megszűnését – feltűnően nagy számban jelentettek meg új tankönyveket, illetve a korábban megjelentek egy részét is „hozzáigazították” az új követelményekhez. Erre különösen a kerettantervek 2000. évi megjelenését követően nyílt lehetőség, melyek a NAT-hoz képest némileg „keményebb” szabályozó eszközt jelentettek. Ezt „felpuhította” 2003-at követően az a rendelkezés, amely az addigi iskolatípusonkénti egy helyett több kerettanterv kibocsátását is lehetővé tette.³ Ezt a tankönyvet kiadó cégek, vállalkozások eleinte úgy oldották meg, hogy a már forgalmazott tankönyvekhez készítették kerettantervet, ami természetesen nem volt szerencsés, de üzleti szempontból teljesen érthető volt. Különösen az általános iskolai történelemkönyvek háza táján volt nagy forgalom, a Nemzeti Tankönyvkiadó és a Korona Kiadó után az Apáczai, a Dinasztia, a

---

3 2010-re több mint 60 ilyen választható kerettanterv lett a 2000-es 4 helyett!

Műszaki, a Mozaik Kiadó jelentkezett új tankönyvekkel. Forgalmazott még a Holnap, a Vándordeák és a Pauz-Westermann Kiadó is tankönyveket, azonban – különösen az utóbbiak – más kiadóktól megszerzett jogok alapján, lényegi változtatások nélkül. Mivel a NAT 2003-ban, 2007-ben, majd 2012-ben is változott (újabb változatai jelentek meg), és ezt követték a kerettantervek is, ezért az egyes tankönyveknek számos „mutációja” látott napvilágot az újabb tantervi követelményekhez, sőt friss pedagógiai „divatokhoz” (pl. képességfejlesztés, kompetenciafejlesztés) igazítva. Valamennyit lehetetlen áttekinteni egy rövid írás keretében, ezért törekedtünk a tankönyvek újabb változatait felhasználni elemzésünkben, zömmel ezeket megadva bibliográfiánkban. Természetesen a kerettantervek és az egyes tankönyvek is minősítő eljárásokon estek át, amelynek rendszere, változásai külön tanulmány tárgyát képezhetnék. Mi azonban a kész, jóváhagyott tankönyveket fogtuk csupán „vallatóra”, a sorozat hagyományainak megfelelően. Ezúttal azonban csak a világháború időszakára összpontosítottunk. Következő, hatodik közlésünk foglalkozik majd a világháború utáni oroszországi és magyarországi események, majd a létrejött békerendszer, benne a trianoni béke témáival, vagyis az első világháború következményeivel.

MIT TANÍTUNK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚRÓL?

Általános iskolai tankönyveink

Az általános iskolában sajnos továbbra is elszakadnak az első világháború eseményei azok következményeitől. Ez azt jelenti, hogy magát a „nagy” háborút a 7. osztályos tankönyvek tárgyalják, míg a következményei a békekötésekkel „átcsúsznak” a 8. osztályos tananyagba. (Némi malíciával írhatjuk, hogy legalább alkalmat kínálva az ismétlésre.)

Érdekes képet kapunk, ha elemzésünket kvantitatív adatokkal kezdjük. Megnéztük az első világháború tárgyalásának oldalszámok szerinti terjedelmét az egyes tankönyvekben. A szóródás meglehetősen csekély – egy 8. osztályosoknak szánt tankönyv kivételével – 8–11% közötti. A legterjedelmesebb éppen azokban a könyvekben, amelyek a tankönyvpiac szűkítését követően is forgalomban maradtak. Ez persze nem minősít, de érdekes adat.

Elemzésünket kezdjük azokkal az „előrevetett” értékelésekkel, amelyet a könyvek jelentős része tartalmaz. *„Ilyen sok ország és ilyen sok ember még soha nem harcolt egymás ellen. [...] Ilyen sok ember korábban egy-egy csatában még soha nem pusztult el.”*⁴ Közgazdász értékelését hívja segítségül egy másik könyv: *„Az első világháborúval az ő, tartós biztonság elveszett. Kezdetét vette a bizonytalanságok kora.”*⁵ Más könyv némileg differenciál: *„Az első világháború az emberi történelem egyik legtragikus*

4 Bánhegyi (2001) 140. (A tankönyv későbbi változata – Bánhegyi (2011) – már nem tartalmaz ilyet.)

5 Bihari (2000) 176. (Galbraith: A bizonytalanság kora /1973/ című könyvéből vett idézet.)

kusabb fejezete. A harcok ... hatalmas áldozatokkal jártak. A technikai fejlődés árnyoldalaként a kifejlesztett fegyverek emberek millióit ölték meg.⁶ A „nagy háború” elnevezésre is több könyv tartalmaz utalást: „Az emberek ... nagy háborúnak nevezték. Nem tudhatták, hogy ezt a – minden eddigi háborúnál szörnyűbb – világegést követi majd egy másik.”⁷ Tegyük hozzá: még nagyobb. Egy másik könyv „sokak által várt – háború”-ról beszél, melyben „az egyik fél gyors győzelme helyett hosszan elhúzódó, véres küzdelem kezdődött”, melyben „valamennyi kontinensen harcoltak”, de „a háborút eldöntő harcok Európában zajlottak.”⁸

1. táblázat: Az első világháború aránya a tankönyvekben

(Az első sorban a 7. osztályos tankönyv egészére, a második sorban pedig a teljes általános iskolai tankönyvsorozatra kivetített arányszám található.)

Balla (2011) Műszaki Kiadó	Bánhegyi (2012) Apáczai Kiadó	Bihari (2000) Holnap Kiadó	Csorba (2003) Dinasztia Kiadó	Dupcsik, Repárszky (2002) Műszaki Kiadó XX. század	Helméczy (2003) Nemzeti Tankönyv- kiadó	Horváth, Kövér, Pelyach (2006) Mozaik Kiadó	Horváth (2009) Nemzeti Tankönyv- kiadó
8,2%	11,1%	9,7%	9,4%	5,3%	9,1%	9,4%	10%
kb. 2%	kb. 2,8%	–	kb. 2,4%	–	kb. 2,3%	kb. 2,4%	kb. 2,6%

Elemzésünk során elsősorban az egyes tankönyvek sajátos elemeit igyekszünk kiemelni az egyes résztémáknál. Kezdjük a *háború előzményei, kitörése* ábrázolásával. Jelentős az eltérés a tankönyvek között abban, hogy a háború távolabbi, közvetett előzményei beépülnek-e a világháborús fejezet, témakör anyagába. Legmeszszebbről talán Bihari Péter tankönyve indít az igen beszédes, *Békéből háborúba* fejezetcímmel. Kitér a szerb trónért folyó Obrenović–Karadjordjević vetélkedésre, amely a XX. század elején döntő fordulatot vett a Monarchia-barát I. (Obrenović) Sándor meggyilkolásával, és az oroszbarát I. (Karadjordjević) Péter hatalomra kerülésével. Kitér Bosznia-Hercegovina Monarchia általi, elhibázott bekebelezésére, amely Oroszország haragjának kihívása mellett létrehozta a „Fekete Kéz” (más néven „Egyesülés vagy Halál”) nagyszerb álmokat kergető ultranacionalista szervezetet, melynek tagja lesz Ferenc Ferdinánd későbbi gyilkosa. A Balkán-háborúkról is bőven esik szó,⁹ míg a legtöbb könyv éppen csak megemlíti azokat, némelyik még azt sem. Külön részfejezetben tárgyalja Bánhegyi Ferenc újabb könyve¹⁰ és Horváth Péter tankönyve.¹¹ Igaz, ez utóbbi „hózzácsapja” a flottaépítési versenyt és a francia

6 Horváth, Kövér és Pelyach (2006) 166. (Kiemelés tőlem: K. A.)

7 Horváth (2009) 176. Vö.: Bánhegyi (2001) 140.; Bihari (2000) 176.; Bánhegyi (2011) 181.

8 Dupcsik és Repárszky (2002) 9.

9 Bihari (2000) 177. (A puskaporos Balkán-félsziget) *Megjegyzés: Az oldalszámokat követően többnyire a tankönyvi rész/alfejezetek címét is megadtuk, a könnyebb azonosíthatóság kedvéért. (A szerző: K. A.)*

10 Bánhegyi (2011) 180–181. (A balkáni háborúk)

11 Horváth (2009) 177. (A főbb válságócok)

reváns szerepét is. Távolabbi háborús góccokkal kevés tankönyv foglalkozik (pl. marokkói válság¹² vagy tengerszorosok kérdése¹³).

A távolabbi előzmények közé tartozó gazdasági-politikai folyamatok is felvillannak, némiképp a lenini imperializmus ismérveit felidézve. Ilyenek *A monopóliumok, Harc a világhuralomért, A világ területi felosztása. A gyarmati rendszer kiteljesedése, Küzdelem a világ újrafelosztásáért*.¹⁴ A nemzetközi nagyvállalatok szerepére utal egy másik tankönyv is, megemlítve benne a monopóliumokat, a tőke kivittelt és a gyarmatosítás szerepét.¹⁵ Az Apáczai Kiadó tankönyve ezek mellett megemlíti az európai nacionalizmusok negatív szerepét, az „*európai összefogás politikájá*”-nak a csődjét.¹⁶ A katonai szövetségek kialakulásának bemutatását is közvetett háborúelőzményként mutatja be a tankönyvek egy része.¹⁷

A háború közvetlen előzményének „pillanata” (vagy inkább a háború ürügye), a *szarajevói merénylet* „dramaturgiai” is fontos ábrázolása jelentős feladata a tankönyveknek. Ezt többnyire képpel és szöveggel együtt oldják meg.¹⁸ Vannak könyvek, amelyek megemlítik a trónörökös szarajevói látogatásának provokatív jellegét, részleteik annak körülményeit is tisztázzák.¹⁹ Más könyvek a szigorú tények leírására korlátozódnak.²⁰ Ugyanakkor törekednek a tankönyvek a háború valódi okainak a feltárására is. A Mozaik Kiadó könyve „*az imperializmus erőszakos*”, „*területszerző politikája*” mellett „*az európai diplomácia csődje*”-ről beszél.²¹ Más tankönyv Németország szerepét, felelősségét emeli ki: „*Németország még inkább jó*

12 Bihari (2000) 179. (Fegyverkezési verseny – Háborús válságok)

13 Horváth (2009) 177. (A tengerszorosok – „kis színes”). Megjegyzés: A „kis színesek” azok a többnyire kiegészítő tananyaghoz tartozó érdekes történetek, életrajzok, leírások, amelyek minél több tanuló számára vonzóvá tudják tenni a történelmet. Jelentőségüket fokozza, hogy rájuk tapasztathatók a törzsananyag bizonyos elemei, azok az ismeretek, amelyeket feltétlenül meg kívánunk tanítani. Vö.: Horváth Péter (2012): De hogy jön ide Kristóf mackó? (A szerző bemutatja Olvasmányos történelem 5–8. című tankönyvsorozatát). *Történelemtanítás*, XLVII. (Új folyam III.) évf. 1. sz. (hivatkozási azonosító: 03-01-08) <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2012/06/horvath-peter-de-hogy-jon-ide-kristof-macko-03-01-08/> (Letöltés: 2016. 02. 27.)

14 Részfejezetcímek Helméczy (2004) 179–180. tankönyvéből, amely még a rendszerváltozás előttről maradt „vissza”.

15 Horváth (2009) 176.

16 Bánhegyi (2011) 182. (A háborút mozgató politikai-hatalmi érdekek)

17 Bihari (2000) 178. (Hatalmi egyensúly Bismarck alatt és Új szövetségek Bismarck után); Helméczy (2004) 180. (A háborús szövetségek kialakulás); Horváth, Kövér és Pelyach (2006) 168. (A háború előzményei); Horváth (2009) 178. (A katonai szövetségek)

18 Bánhegyi (2001) 141.; Dupcsik és Repárszky (2002) 9.; Helméczy (2004) 181.; Horváth, Kövér és Pelyach (2006) 168.; Horváth (2009) 179.; Bánhegyi (2011) 181.

19 Bihari (2000) 181. (A szarajevói merénylet); Dupcsik és Repárszky (2002) 9. (A szarajevói merénylet); Helméczy (2004) 181. (A szarajevói merénylet); Horváth, Kövér és Pelyach (2006) 169. (Merényletek Sarajevóban – „kis színes”); Horváth (2009) 179. (Az első pisztolylövés: a szarajevói merénylet. A merénylet „kis színes”).

20 Horváth, Kövér és Pelyach (2006) 169. (A háború kirobbanásának közvetlen oka); Bánhegyi (2011) 181. (A háború kirobbanásának oka)

21 Horváth, Kövér és Pelyach (2006) 169. (A háború valódi okai)

lehetőséget, elszalaszthatatlan alkalmat látott a háború megkezdésére.”²² Több tankönyv Ferenc József szállóigévé vált mondatait idézi, gyakran annak valódi mögöttes tartalma (a német nyomás) nélkül: „Mindent megfontoltam, mindent meggondoltam.”²³ Több tankönyv törekszik külön részfejezetben is a háborús célok és tervek rövid bemutatására,²⁴ és tárgyalják ezek megváltozását is.²⁵ Itt csupán egyet idézünk, amely különösen „fején találta a szeget”: „A háború kezdetén minden hadviselő ország politikusa azt hirdette, hogy országát rákényszerítették a háborúra. Ezt teljes joggal csak a stratégiai célból megtámadott Belgium mondhatta el magáról. [...] A háború kezdetén ... egyik fél sem tervezte, hogy valamelyik szembenálló nagyhatalmat teljesen felszámolja. A háború végére azonban megváltozott a helyzet.”²⁶

Ezt követően nézzük meg a különbözőségeket, a sajátosságokat az egyes tankönyveken belül a világháború eseményeinek tárgyalására és feldolgozására vonatkozóan. Kezdjük a legrégebb, *Bihari Péter-féle tankönyvvel*. A *Harcias nacionalizmusok* bemutatásánál felidézi a szerző Stefan Zweig egy 1914 tavaszi franciaországi mozilátogatási élményét, mikor tapasztalhatta a franciák németekkel szembeni végtelen gyűlöletét.²⁷ Gavrilo Princip történetével kapcsolatban – igaz, apróbetűs szövegben, de – leírja azt is, hogy „Jóval az első világháború után beigazolódtott az a feltevés, hogy Princip és társai a szerb hadsereg vezetőitől kaptak pénzt, fegyvereket és tanácsokat.”²⁸ Az sem szokványos, hogy idézi Nagy Imrének, az 1956-os forradalom miniszterelnökének olasz fronton átélt háborús élményeit.²⁹ Leírja azt is – igaz, ezt más könyvek is megteszik –, hogy 1916-ban az angolok a Somme folyónál szenvedték el mintegy 20 ezer fővel „a brit hadtörténet legsúlyosabb veszteségét.”³⁰ A háború új, félelmetes harci eszközéről, a tankról nemcsak azt mondja el – mint több más könyv –, hogy „az álcázás kedvéért nevezték *”tanknak”*”, hanem azt is, hogy „A nagyobb, nyolc személyes harckocsikat *”he-tank”-nek (fiú-tank)*, a kisebb négy személyeseket *”she-tank”-nek (lány-tank)* nevezték.”³¹ Szól a tankönyv egy német altiszt visszaemlékezését idézve a lövészárkok „népének” életéről és a háterszágnak a hétköznapjairól, „*marharépa-tél*”-ként idézve az 1916/1917-es telet, amikor már

22 Horváth (2009) 180. (A hadüzenetek sora)

23 Bánhegyi (2001) 141. (Hadüzenetek 1914-ben); Balla (2011) 201. (A háború kitérése és a hadüzenetek); Bánhegyi (2011) 181. (A háború kirobbanásának oka)

24 Bánhegyi (2001) 141. (A villámháború terve); Csorba Csaba (2002) (Okok és célok); Horváth, Kövér és Pelyach (2006) 171. (A haditervek); Bánhegyi (2011) 183. (A villámháború terve)

25 Bihari (2000) 183. (Villámháborúból állóháború); Bánhegyi (2001) 142. (Az állóháború kialakulása); Horváth (2009) 181. (Villámháborúból állóháború); Bánhegyi (2011) 184. (Az állóháború kialakulása)

26 Dupcsik és Repárszky (2002) 15. (A háborús célok változásai)

27 Bihari (2000) 178-179. (Harcias nacionalizmusok)

28 Uo. 181. (Gavrilo Princip – „kis színés”)

29 Uo. 185. (Katonák a senki földjén és a kösziklák között)

30 Uo. 186. (Frontvonalak szabdadják Európát)

31 Uo. 186. (A lövészárkok-háború)

„krumplihoz is alig lehetett jutni”.³² Teljesen eredeti ötlete a tankönyvírónak, hogy *A gyűlölet versei* című részfejezetben a hazai és külföldi háborút támogató költészet „gyöngyszemeiből” idéz néhányat – a szerzők között pl. Kipling.³³

A háború magyar vonatkozásai kapcsán a cenzúra működésére példaként – igaz, csak egy lappal később, de képen is – közli, hogy „*A Népszava Ferenc József halálakor közölt megemlékezéséből pl. csak a címet hagyták meg.*” Az általános elszegényedés plasztikus példája „*az 1918-as budapesti "cipőfelmérés": a megkérdezett 680 000 fővárosi lakos 42,7 százalékának egyetlen pár cipője volt, csak 22 százalékuk rendelkezett három vagy több pár cipővel.*”³⁴ Tegyük hozzá: azt, hogy vidéken, a falvakban milyen lehetett a helyzet, azt ezek nyomán elképzelhetjük. Mintegy a háború zárásaként a következőket írja a könyv: „*Amilyen váratlanul robbant ki a nagy háború, olyan hirtelen ért véget. A központi hatalmak hadserege és hátországa egyszerre omlott össze; az antant csapatoknak és a forradalomnak a közeledésére...*” Nyomatékként ez utóbbi alátámasztására, mintegy „mottóként” az új Habsburg uralkodót, IV. Károlyt idézi a tankönyv: „*Újfajta, az antantnál is veszedelmesebb ellenséggel állunk szemben, a nemzetközi forradalommal...*”³⁵

A térképekben és képekben igen gazdag, *Apáczais tankönyvek*³⁶ tartalmaznak néhány vitatható, egymásnak is ellentmondó megállapítást, melyek minden bizonynyal a leegyszerűsített közlésekre való törekvéből származnak. Előbb ezt írja a szerző: „*1915. május 7-én a német hadvezetés végzetes hibát követett el. Elsüllyesztették a Lusitania (luzitánia) nevű személyszállító hajót, amelynek fedélzetén 124 amerikai állampolgár is tartózkodott. Ez okot adott arra, hogy az USA később hadba lépjen az antant oldalán.*” Lejjebb viszont azt írja, hogy az 1916 végén meghirdetett „*korlátlan tengeralattjáró-háború*” miatt „*... 1917 áprilisában az Egyesült Államok is hadat üzent Németországnak.*”³⁷ Azon kívül, hogy a német császár 1917 januárjában írta alá a februárban érvénybe lépő hadiparancsot, nehezen magyarázható, hogy az ellenlépést az 1915-ös, egyébként angol hajó elleni német akció okozta volna. Kissé feleleveníti a tankönyv az „*otrantói áttörés hőse*”-ének, Horthy Miklósnak a két világháború közötti mítoszát,³⁸ annak említése nélkül, hogy milyen csekély hadászati jelentősége volt a tengeren oly ritkán győztes központi hatalmi sikernek.

A legrégebbi „eredetű” *Helméczy-féle tankönyv* leírja, hogy Ferenc Ferdinánd ellen „*Korábbi utazásai során már háromszor kíséreltek meg merényletet...*”. Hogy mégis miért utazott a trónörökös, ehhez egyik udvari emberét idézi: „*meg kell mutatni, hogy mi vagyunk az urak Boszniában. [...] Szerbiának ebből meg kell értenie, hogy*

32 Uo. 187. (A hátország erőfeszítése)

33 Uo. 188. (A gyűlölet versei)

34 Uo. 190. (Erősödő állami beavatkozás)

35 Uo. 195., 193. (A háború vége) és (Összeomlás – Az antant győzelme)

36 A Bánhegyi-féle (2001) tankönyv volt az egyik első négyzsinnyomású történelemkönyvünk.

37 Bánhegyi (2011) 185-186. (Újabb hadba lépők, újabb frontok és A gépek háborúja)

38 Uo. 189. (A magyar katonák a frontokon)

soha és semmikor nem nyújthatja ki ide a kezét.”³⁹ Az állóháború „mélyen tagozott védelmi rendszeré”-ről részletezően azt írja a tankönyv, hogy mindkét fél „többszörös – néha 8–10 védelmi vonalból álló – lövészárórendszerrel épített ki, aknamezőkkel, szögesdrót akadályokkal, géppuskafészekkel, fedezékekkel, erős tartalékokkal.”⁴⁰

Szemléletes táblázatokban mutatja be a tankönyv az erőviszonyokat: Az egy főre eső nemzeti termék, 1910-ben, A háborús kiadások és a mozgósított haderő létszáma az első világháborúban; Néhány győztes állam területnövekedése km²-ben; A vesztes országok területi veszteségei.⁴¹ Igen plasztikus számok uralják az antant végső győzelmeiről szóló beszámolót is: „... az angol-francia-amerikai csapatok 1918. augusztusi amiens-i frontáttörése”-nél „... 3000 löveg ösztüze, 1500 repülőgép támadása nyitott rést a német állásokban. A csatában ... 500 harckocsi vett részt.”⁴²

A magyar háborús részvétellel kapcsolatban „katonáink hősiek helytállásáról” ír, főleg az orosz fronton, ahol „különösen a gyorsan mozgó magyar huszárság tűnt ki, félelmetes hírnévre tett szert az ellenség körében.”⁴³ Az Isonzó és Piave folyók menti csatákat is úgy mutatja be, hogy „leginkább a nyugati front Verdun körüli harcaira emlékeztettek. Falták az embert és a hadianyagot. Sajnos, tízezerrel magyar katonák is áldozatul estek az értelmetlen öldöklésnek.” Illik a képhez Ady Endre *Ember az embertelenségben* című háborúellenes versének tankönyvi idézete:

„Szívemet a puskatús zúzta,
Szememet ezer rémség nyúzta,
Néma dzsin ült büszke torkomon,
S agyamat a Téboly ütötte. [...]

S megint élek, kiáltok másért:
Ember az embertelenségben.”⁴⁴

A szintén sok kiadást és kiadót megért *Balla-féle tankönyv* oszlopdigramjai az erőviszonyok alakulását a nyersanyagterelés tükrében mutatják be az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok, Németország és egyéb ipari államok viszonylatában a háború előtt. A hagyományosan ábrázolt vas- és acéltermelés mellett a gyapotot mutatja be, nyilván a gyarmati lehetőségek közötti különbségek ábrázolására.⁴⁵ A háborúba lépésekkel kapcsolatban érdekes tényt közöl a tankönyv, a *Képes történelem* nyomán olvasmányként, a diplomácia „kised játékairól”: „A francia kormány már határozott a háború felől. Nyilvánvalóvá akarta tenni a német felelőssé-

39 Helméczy (2004) 181. (A szarajevói merénylet)

40 Uo. 183. (Az állóháború – „kis színes”)

41 Uo. 184. és 192. (Ki bírja tovább? A hátszörzök teherbíró képessége) és (Győztesek és vesztesek)

42 Uo. 186. (Az antant győzelmei)

43 Uo. 193. (A keleti front eseményei – „kis színes”)

44 Uo. 194-195. (Az Isonzó és Piave folyók melletti csaták – „kis színes”)

45 Balla (2011) 200. (Az erőviszonyok változása a világ nyersanyagtermelése tükrében)

get. Ezért – hogy véletlenül se adjon ürügyet nekik – a francia csapatokat 10 kilométerrel visszavonták a határról. A haditerv szerint azonban a német hadsereg főerőivel éppen Franciaország ellen kívánt megindulni. [...] Ezért a németek – hogy kiprovokálják a háborút – azt kívánták a franciáktól: tegyenek semlegességi nyilatkozatot, és adják át Toul és Verdun várát. 'Franciaország érdekeinek megfelelően fog cselekedni' – volt a francia válasz. Erre augusztus 3-án, légből kapott határincidensek ürügyén, Németország hadat üzent Franciaországnak.⁴⁶ Érdekes kép – rajzzal és térképpel is megerősítve –, hogy „A lövészárkok az Északi-tengertől Svájcig húzódtak.”⁴⁷ Néha a képaláírások igen beszédesek: „A katonák gyorstüzelő lövegekkel (6-8 lövés/perc) és géppuskákkal (250 lövés/perc) védték állásaikat.”⁴⁸ A háború „gépesítéséről” külön „kis színes” szól: „A ... harci gáz, tank és búvárhajó mellett a repülőgép is egyre fontosabb szerepet töltött be a frontokon. Növelték a gépfegyverek, az aknavetők, a nehézágyúk, a messze hordó lövegek számát. A lőszer- és élelmiszer-utánpótlást vasúton és gépkocsikkal szállították. Telefon- és távíróvonalakat építettek ki a 'híradósok’.”⁴⁹ Szintén a *Képes történelem* sorozat részlete alapján képet kapunk a német hadsereg „fekete napjára”-ról: „Egyetlen napon 16 német hadosztály semmisült meg. 200 000 ember és töménytelen hadianyag volt a veszteség.”⁵⁰ Zárásként újabb oszlopdiagram „szól” a két szembenálló hatalmi tömb részesedéséről az ipari termelésből és a háború szempontjából oly fontos acéltermelésből.⁵¹

A magyar történeti részek kiemelik a magyar szenvedések legfőbb színtereit: az Isonzó folyót, a környékén folyó tizenkét véres ütközettel, a Doberdó-fennsíkot, „az első világháború egyik legszörnyűbb hadszínterét”. Megemlíti a dicsőséges gorlicei és caporettoi áttörést, de megemlíti azt is, hogy a „Bruszilov orosz tábornok által vezényelt 'gőzhenger' mintegy 600 000 fős veszteséget okozott a Monarchia csapatainak.”⁵² Döbbenetes hátországi adatot is közöl, különösen annak fényében, hogy hazánk élelmiszerral való ellátottsága viszonylag a legjobb volt a központi hatalmak országaiban: „1918-ban Magyarországon az évi gabonatermés a szükségleteknek csak mintegy felét fedezte.”⁵³

Csorba Csaba tankönyvében megemlíti, hogy Tiszát meggyőzték a háborúba lépésről, „holott Magyarországnak semmiféle érdeke nem fűződött egyetlen európai állam megtámadásához sem.” Az erőviszonyok érzékeltetésére azt is megemlíti, hogy „Bár a franciákat fűtötte a visszavágás vágya az 1870–1871-es vereségért, 'revans Sedanért', azonban soha nem gondoltak arra, hogy önmagukban indítsanak háborút

46 Uo. 201-202. (A háború kitörése és a hadüzenetek)

47 Uo. 203. (A nyugati front)

48 Uo. 204. (Harc a lövészárkokban)

49 Uo. 208. (Háborús hétköznapok)

50 Uo. 212. (A háború vége)

51 Uo. (Az erőviszonyok változása a világ nyersanyagtermelése tükrében)

52 Uo. 216. (Katonáink a fronton)

53 Uo. 217. (A kimerülő hátország)

*Németország ellen.*⁵⁴ Igaz, olvasmányban, de megemlíti Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című művét, sőt idéz is belőle; az ellenséges állampolgárok internálásáról, fogolytáborba kerüléséről és az ottani embertelen körülményekről. Súlyosbítként hozzáteszi a műből idézve: „Sokan megvádolhatnák a francia kormányt, mert már augusztus másodikától kezdve tömegesen zárt be osztrák-magyar alattvalókat, holott a háború megüzenése Franciaország és a kettős monarchia között csak két héttel később történt meg.”⁵⁵ A háború tárgyalását egy angol közkatona „élményei” színesíti. A frontokra szánt feltűnően rövid terjedelemmel szemben egy teljes lecke szól *A hátszág népéről*. A nyomorúság leírása (jegyrendszer, drágaság, áruhiány, feketepiac, élelemellátás hiányossága – heti egy zsirtalan nap stb.) nagy súlyt helyez a tankönyv a háborús gazdagok bemutatására is: „Weiss Manfréd 1917-ben mintegy 35 millió koronás jövedelméből többek között 8 ezer holdas földbirtokot vásárolt. Mások egész bérházcsoportokat vásároltak meg, azokba fektetve a vagyonukat. Rendkívüli fényűzés volt az új és régi gazdagok körében egyaránt.” Arra viszont egyetlen más tankönyv sem tér ki, hogy „a közvélemény nyomására fordulat következett: 50 előkelő asszony és leány megalapította a Fényűzés Elleni Ligát, kötelezve tagjait az egyszerű öltözködésre stb.”⁵⁶

Érdekes olvasmány Márai Sándor eperjesi diákéveire való visszaemlékezése a Habsburg császár és király halálára, melynek „pillanatában az én nemzedékem számára Ferenc József már misztikus jelenség volt, kié mindjárt a Jó Isten után következett, hóféhér pofaszakállal könyökölt a népek fölött és ruganyos léptekkel tűnt el az örökkévalóságban.”⁵⁷ Az összeomlás „fejtelenségét” pedig úgy mutatja be, hogy a november 3-ai fegyverszünet aláírása után „A hadsereg főparancsnoka azonnal kiadta a parancsot az ellenállás beszüntetésére, holott a megállapodás csak egy nappal később lépett életbe. Az olaszok ezt az időt kihasználva százezreket ejtettek fogságba. Ez jelentős részben a magyar ezredeket érintette. Így az ország katonai ereje ijesztő mértékben lecsökkent...”⁵⁸ Érdekes adalék – szintén az olvasmányok között –, hogy egy politikus (legalábbis Tóth Béla anekdotája szerint) IV. Károly kormányalakítási felkérésére így reagált volna: „Felséges uram! Három patkány van a világon. Van olyan, amelyik időben elhagyja a süllyedő hajót. Ez az okos patkány. Van azután olyan, amelyik rajta marad, és együtt süllyed el a hajóval, – ez a becsületes patkány. És végül van olyan patkány, amelyik rászalad a süllyedő hajóra, és azt hiszi, hogy azt megmentheti. Én ehhez az utóbbi fajtához nem akarok tartozni, mert ez az úgynevezett buta patkány.”⁵⁹ Tanulságos történet, bár valóságalapja több mint vitatható, és ezért nem biztos, hogy történelemtankönyvbe való.

54 Csorba (2002) 115. („Éljen a háború!” Okok és célok)

55 Uo. 117. (Internálás)

56 Uo. 120. (A hátszág népe)

57 Uo. 122. (Márai Sándor: Egy nap emléke /részlet/)

58 Uo. 125. („Búcsú a fegyverektől”)

59 Uo. 126. (Menthetetlen)

A Mozaik Kiadó szép kiállítású tankönyve részletesen felidézi a szarajevói merényletet, benne az első, sikertelennel is. Kitér a „kis színes” arra is, hogy ezért megváltoztatták a trónörökös további útvonalát, de a sofört elfelejtették értesíteni. *„Egy utcasaroknál ezért megállították a trónörökös autóját, hogy a helyes irányba tereljék. Épp ott állt a zsúfolt járdán az első merénylő társa, és előrántotta fegyverét. Egy detektív észrevette ezt, és közbe akart lépni, de hátulról leütötték. A közvetlen közelről leadott pisztolylövés halálosan megsebesítették a trónörökösöt és feleségét.”*⁶⁰ A tankönyv térképei (Szövetségi rendszerek, A német haditerv, A frontvonalak 1917 őszén, Európa az első világháborút lezáró békeszerződések után), rajzai (Lövészárok-rendszer, Angol géppuska, Francia gyorstüzelő ágyú, Osztrák-magyar mozsárágyú, Angol tank, Német repülőgép, Német tengeralattjáró, Szuronyos puska), képei (Élelmiszerjegy, Tábori postai levelezőlap, A háború tárgyi emlékei + háborús és hátországi életjelenetek), táblázatai (Erőviszonyok, Elsüllyesztett hajótér és tengeralattjárók, Embervesztés) igen plasztikusak. Külön „kis színes” szentel a tankönyv a frontbarátkozásoknak, egy magyar katona levélrészletét idézve: *„Most, amikor a muszkáknak [oroszoknak] volt husvétjok, és hoztak a mieinknek csomagokat, táncoltak, énekeltek, azután visszamentek az ő állásaikba.”*⁶¹ Egy orosz, majd olasz frontot megjárt magyar katona naplórészletei révén mutatja be a tankönyv a harcmodor változásait: *„1914-ben a fő fegyver a gyalogság volt. [...] A mostani olasz hadjáratban eddig már a tüzérség volt a fő fegyvernem. [...] 1914-ben az első támadásokat gyalogsági tüzzel és rohammal kezdték. Kevéssel később a puska és az ágyú tüzét is alkalmazták. Később a technikai tisztek eltalálták a kézi- és puskagránátot. [...] A talián [olasz] felküldött száz meg száz repülőgépet. Ezek a bombákat úgy dobták lefelé, hogy ott menthetetlenül el kellett pusztulni minden élő léleknek, ha csak a kavernába [sziklába vajt fedezék] nem bújt. Aki mint figyelő kint maradt, azt a talián repülő géppuskával lőtte agyon. Közben a gázt a tartályokból azonképp engedték, mint a mi csapataink, és megkezdődött a támadás.”*⁶²

Adomát ez a tankönyv is közöl, amely jól tükrözi a soknemzetiségű hadsereg kezdettől meglévő hátrányát: *„Egy erdélyi ezred a frontra indult. Az osztrák parancsnok lelkesítő beszédet akart tartani a felsorakozott bakáknak. Ráparancsolt egy németül tudó székely őrmesterre, hogy fordítsa le a mondanivalóját. – Katonák, hazánk egén sűrű fellegek tornyosulnak! – kezdte beszédét a parancsnok. Az őrmester az égre pillantva harsány hangon megszólalt: – Katonák! Mindenki vegyen elő köpenyt, eső készül!”*⁶³ A fronton való ellátásról szintén egy magyar katona levélrészlete tudósít: *„Otthon a kedves kutya nem eszi meg, de nekünk jó, mert jobbat nem kapunk. Hús az minden nap van, de csak 5 vagy 6 kis kanál, illetve falat, a többi lé,*

60 Horváth, Kövér és Pelyach (2006) 169. (Merényletek Szarajevóban)

61 Uo. 176. (Húsvét a fronton)

62 Uo. 178. (Egy magyar katona naplójából)

63 Uo. 181. (A „pontos” fordítás)

*még csak krumpli sincs benne. Azután van még répa, puliczka, ez a három a mi rendes menázsink, egyik héten úgy, mint a másikon.*⁶⁴

Horváth Péter (eredetileg Nemzeti Tankönyvkiadós) könyve a nagyhatalmak birodalomépítő szándékaiból vezeti le a világégés kirobbanását. A tanulók számára igen plasztikusan úgy írja le a balkáni helyzetet, amely olyan, „*mint amikor több macska egyszerre vesz észre egy egeret. Menekülni nem engedik, de egyikük sem mer ráugrani, mert egymástól is félnek – egyelőre. (Az 'égér helyzetét' a nemzetközi politikában hatalmi vákuumnak szokták nevezni...)*”⁶⁵ A szarajevói merénylet kapcsán a következőket jegyzi meg a tankönyvíró: „*Néhány évvel a merénylet előtt maga Ferenc József is járt Szarajevóban. Őt – a szabályoknak megfelelően – százszor jobban őrizték.*” Hozzáteszi, hogy „*A trónörökös halála után mondogatták az emberek: 'A császár látogatásának idején minden fa mögött állt egy titkosrendőr, most pedig minden fa mögött állt egy merénylő.'*”⁶⁶ Kiemeljük, hogy ez az egyetlen könyv említi a háború alatti örmény népirtást.⁶⁷ A tanulók érdeklődésére is nyilván számot tartó szakszerű leírást olvashatunk a XIX. század végén elterjedt Maxim-féle gépfegyverről, illetve annak tűzerejéről, valamint a tengeralattjárókról (búvárhajókról), a harci gáz alkalmazásáról és a tankokról.⁶⁸ Igen érdekes a repülőgép valóságos nemzetközi harci fejlődéstörténete: „*A repülőgépek a levegőből derítették fel az ellenséges csapatmozgásokat, és onnan figyelték...: a tűzérés vajon helyesen céloz-e? Gépfegyvert először egy francia pilóta szerelt fel a repülőgépre... Német mérnökök dolgozták ki azt az eljárást, hogy a gépfegyver és a légcsavar összehangoltan működjön. [...] A háború utolsó szakaszában már rendszeres bombatámadásokat is végrehajtottak a repülőgépekről. (Például a németek London és más angol nagyvárosok ellen.) A bombákat ekkor még kézzel dobták ki a repülőből.*”⁶⁹ Ebben a könyvben is esik szó a lövészárk-barátkozásokról. „*Eleinte – ünnepeken, főleg karácsonykor – kölcsönösen megajándékozták egymást. Néhány katona kimászott a lövészárkok között húzódo "senki földjére" úgy, hogy messziről is jól lehetett látni: nincs nála fegyver. Valami ajándékot, kenyeret, cukrot, italt stb. helyezett el ott. Miután visszahúzódtak a fedezékükbe, a másik lövészárkból kimentek érte, és hasonló dolgokat hagytak ott. Később ebből a fegyvernagyvadások napjaiban valóságos cserekereskedelem fejlődött ki.*”⁷⁰

A Magyarország világháborús szerepével foglalkozó lecke idézi Gyóni Géza – talán leghíresebb – háborús versének részleteit.⁷¹ Az értelmetlen háborús pusztulás példajaként két forrás (korabeli újság tudósítása és a huszárezred története) alapján

64 Uo. 182. (Élet a fronton)

65 Horváth (2009) 177. (A Balkán-félszigeten)

66 Uo. 179. (A merénylet)

67 Uo. 184. (Az örmény népirtás)

68 Uo. 178. és 183-185.

69 Uo. 184.

70 Uo. 186. (Frontbarátkozások)

71 Uo. 189. (Gyóni Géza: Csak egy éjszakára – részlet)

is beszámol a gorodoki magyar huszárrohamról. A korabeli újság egy orosz tiszt visszaemlékezését idézi fel: „Mikor láttam, hogy a drótsövények és a jól beépített gépfegyverek ellen lovasroham indul meg, egyszerűen meghűlt bennem a vér. [...] Ilyen hősiességet és ilyen hajmeresztő könnyelműséget még a legöregebb, több háborút megjárt katonáink se láttak...”⁷² A Csepregi Horváth Antal háborús történetéről szóló részlet pedig a magántörténelem beemelését jelenti a tankönyvbe.⁷³ Az utolsó magyar királyról szóló „kis színes” pedig koronázása, béketeremtési és hatalommentési kísérlete mellett halálának körülményeiről, sőt 2004. évi boldoggá avatásáról és elsőszülött fiáról, Habsburg Ottóról is említést tesz.⁷⁴

Középiszkolai tankönyveink

A középiszkolai tankönyvek választéka némiképp szűkebb, bár tegyük hozzá, hogy az előző közlésünkben tárgyalt tankönyvek közül a *Salamon-féle gimnáziumi* és a *Lator-féle szakközépiszkolai tankönyv* a 2010-es évek elejéig forgalomban volt, szerepelt a hivatalos tankönyvlistákon. Tanulmányunkban négy kiadó öt könyvét „szólaltatjuk meg” témánk szempontjából: *Salamon Konrád* Korona Kiadónál 2003-ben megjelent könyvét; *Száray Miklós és Kaposi József* 2005-ben a Nemzeti Tankönyvkiadónál megjelent munkájának a Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadónál 2014-ben napvilágot látott változatát; *Kovács István és Kovácsné Bede Ágnes* 2001-ben a debreceni Pedellus Kiadónál megjelent munkájának 2008-as, jelentősen átdolgozott kiadását; *Dupcsik Csaba és Repárszky Ildikó* 2003-ban a Műszaki Kiadónál napvilágot látott, 2009-ben jelentősen átdolgozott kiadványát; valamint *Bihari Péter és Doba Dóra* 2006-os, szintén a Műszaki Kiadónál megjelent könyvének 2009-es kiadását elemeztük. Nézzük először a mennyiségi mutatókat, melyek valamelyest kedvezőtlenebbek az általános iskolai könyvekénél. Igaz, ott nem az utolsó évfolyam, hanem a 7. osztály anyagában jelenik meg az első világháború. A középiszkolai megoldás előnye viszont az, hogy itt a háborút a következményeivel (oroszországi és magyarországi forradalom, bolsevik hatalomátvitel, proletárdiktatúra és békeszerződések) együtt tárgyalják. Mi ezúttal azonban a következményekkel másik közlésben foglalkozunk, bár az adatok ezeket is tartalmazzák.

Korona, Salamon	NTK, Száray és Kaposi	Pedellus, Kovács és Kovácsné	Műszaki, Dupcsik és Repárszky	Műszaki, Bihari és Doba
8,5%	6,7%	6,4%	6,4%	7,8%

A világháború tárgyalása eltérő a tankönyvekben abból a szempontból, hogy azok nagyobbik „csokra” külön fejezetben elemzi az első világháborút, és külön annak magyarországi vonatkozásait (Salamon Konrád könyve, illetve a Száray – Kaposi és Kovács István – Kovácsné Bede Ágnes-féle kiadványok), míg két könyv nem szentel

72 Uo. 190. (Az orosz géppuskák ellen)

73 Uo. 191. (Egy magyar huszár a világháborúban)

74 Uo. 192. (Az utolsó magyar király: IV. /Habsburg/ Károly)

külön fejezetet a magyar történéseknek (Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó és Bihari Péter – Doba Dóra munkája). E két különböző álláspont megítélését nem tartjuk feladatunknak, csupán a tényt igyekeztünk rögzíteni. A könyvek világháborús képét – az általános iskolaiak megoldásához hasonlóan – kiadványonként tárgyaljuk.

Salamon Konrád újabb tankönyve, a korábbi „rendszeráltónak” nevezetthez hasonlóan feltűnően tömören (1-1 leckében), de érdekesen tárgyalja a háború menetét. A haditervek kapcsán kiemeli, hogy azok – a támadóerőben (gépfegyverek és gyorstüzelő ágyúk) bízva „a gyors győzelmet jelentő villámháborút” erőltették.⁷⁵ A bőséges forrásanyagú kiadvány (páros oldalon a megtanulandó tananyag, a páratlanon pedig az azt kiegészítő, színesítő források) újszerű dokumentumai Németország háborús céljait és Románia antanttal kötött titkos szerződését taglalják. (Hagyományosnak nevezhetők Ferenc József *Népeimhez* című kiáltványának és Wilson 14 pontjának a részletei.) Külön táblázat szól a legjelentősebb hadviselő országok háborús veszteségeiről.⁷⁶ Az egyetemes történeti tananyagban tárgyalja a szerző – a többi nagy háborús ütközet (marne-i, tannenbergi, verduni, Somme folyó menti) mellett – a magyar vonatkozásúakat (limanovai, Przemysl erődjénél zajló, gorlicei, isonzói, piavei csatákat) is. Több helyen és viszonylag sokat foglalkozik Románia sajátos háborús szerepével (kezdetben semlegesség, titkos szerződés az antanttal, támadás Erdélyben, majd teljes összeomlás, béke a központi hatalmakkal, majd a végén a „feltámadás”, a haszon lefölözése).

A Magyarország világháborús szerepét tárgyaló lecke jóval színesebb és információban gazdagabb. Érdekes annak felvillantása, hogy „*Budapesten már július 25-én arra a hírre, hogy Szerbia elutasította a Monarchia ultimátumát, lelkes tüntetés bontakozott ki.*”⁷⁷ Sőt, a szemelvények részben a szerző Tisza Istváné mellett idézi az ellenzék vezére, Károlyi Mihály felettébb lojális nyilatkozatát is: „*A háborúra vonatkozólag mi csak egyet látunk, és ez az, hogy ez a háború sikeresen végződjék. Mi nemcsak anyagi, hanem minden erkölcsi erőt is össze akarunk foglalni és fel akarunk kínálni az országnak, hogy úgy anyagilag, mind erkölcsileg teljesen felvértezve küzdhessen az ellenség ellen.*”⁷⁸ A limanovai csatában pedig a Nádasdy-huszárok hősiejszakai gyalogos rohamáról, valamint Przemysl erődjének élelmiszerhiány miatti kényszerű feladásáról nem kevésbé neves haditudósító számol be, mint az ifjú Molnár Ferenc író: „*Az orosz nem vehette birtokába a várat, csak amikor odaadtuk neki.*”⁷⁹ A Magyarország első világháborús szerepét taglaló tankönyvi lecke a hazai viszonyok ábrázolását is fontosnak tartja: *A háborús intézkedések, Fokozódó belpolitikai ellentétek* stb. Az előbbi alfejezetben felveti a tankönyv, hogy miért éppen a sikerek csúcán (gorlicei áttörés, olaszok feltartóztatása, Szerbia elfoglalása), már

75 Salamon (2003) 15.

76 Uo. 17. (Itt jegyezzük meg, hogy a különböző könyvekben közölt adatok gyakran jelentősen eltérnek egymástól.)

77 Uo. 62.

78 Uo. 63.

79 Uo. 65.

1915 ősztől erősödik a pacifizmus hazánkban. „Az 1916-os esztendő megpróbáltatásai fokozták az elégedetlenséget és a belső ellentéteket.” Ezek: a hiányzó és egyre dráguló élelmiszerek, a csökkenő reálbérek, a katonai helyzet romlása (pl. a románok betörése Erdélybe). „A háború befejezését akaró erők – élükön a pacifista Károlyi Mihállyal – mind gyakrabban vetették fel a békekötés gondolatát.”⁸⁰ Nem szokványos, hogy a tankönyv a választójogi reformkövetelések mellett megemlíti: „Prohászka Ottokár székesfehérvári katolikus püspök javaslata a hősök földhöz juttatásáról”⁸¹ is komoly visszhangot keltett. Emellett A Választójogi Blokk története önálló alfejezet, melyben Tisza és Károlyi éles vitáját is felidéz. Ebben a legélesebb mondat Károlyié: „A miniszterelnök úr ragaszkodik egy olyan rendszerhez, amely fenn nem tartható...”⁸² A források közt idézi Gyóni Géza Csak egy éjszakára című háborús versét a tankönyv, a katonai becsület és háborús szenvedés kérdésének elemzési szempontjával.⁸³ Érdekesen vezeti fel az összeomlást A győzelem reménye című alfejezet: „1918 elején valószínűnek tűnt a központi hatalmak győzelme. Az antant pedig a vereség elkerülése érdekében ... ekkor határozta el a Monarchia felosztását.”⁸⁴

Száray Miklós és Kaposi József a Forrásközpontú történelem tankönyvi sorozatban megjelenő könyve 2005-ben, a kétszintű érettségi bevezetésének évében került először forgalomba. Ez a kiadvány – a többi tankönyvtől némileg eltérően – külön tárgyalja a megtanulandó törzsanyagot, és adja hozzá terjedelmesebb Archívum, Nézőpontok rovataiban a különböző forrásokat. Maga a világháború itt is 1+1 lecke, sőt a Magyarország első világháborús szerepét taglaló tananyag a forradalom kitörését is tartalmazza. A háború kitörése, Az állóháború, Új vonások a hadviselésben, Az Egyesült Államok hadba lépése – Az antant győzelme alfejezetek inkább a tematikus, mint a kronológiai szempontú áttekintésre adnak lehetőséget. A háború kitörése a két szövetségi rendszer bemutatása mellett a balkáni „lőporos hordóra” helyezi a hangsúlyt. Ehhez a szerb Narodna Obrana programjából közöl a könyv részleteket: „A Narodna Obrana kihirdeti, hogy fő és legnagyobb ellenségünk Ausztria. [...] Amikor a Narodna Obrana az Ausztria elleni harc szükségességét hirdeti, nemzeti fennállásunk szent ügyét hirdeti.”⁸⁵ Az állóháború nagyjából a háború első két évének főbb eseményeit tekinti át, csak a marne-i, verduni és somme-i csatákat megemlítve. Igen tanulságos, a multiperspektivikus szemléletmódot fejlesztő az egymás mellé állított német és francia győzelmi hadijelentés ugyanarról az eseményről, a marne-i csatáról.⁸⁶ A legtanulságosabb azonban a „kilúgozott” Schlieffen-terv egy 1929-es angol elemzése, amely érthetővé teszi a német villámháborús tervek

80 Uo. 64. (Az idézett szövegek kiemelték az eredeti tankönyvben is.)

81 Uo. 64. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

82 Uo. 67.

83 Uo. 67.

84 Uo. 68. A felvezetés azért több, mint vitatható, mert az amerikai szerepvállalás és a németek legyőzésének döntő jelentősége szóba sem kerül, ami kissé más megvilágításba helyezheti a hadi helyzetet. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

85 Száray és Kaposi (2014) 8.

86 Uo. 9.

összeomlásának igazi okait: „Moltke [...] sosem rendelkezett annyi hadtesttel és hadosztállal, mint amennyinek létezését a Schlieffen-terv feltételezte ... [...] a Schlieffen-tervet egy, csupán a nyugati fronton vívott háborúra dolgozták ki...”⁸⁷

A háború utolsó szakaszát bemutató, *Az Egyesült Államok hadba lépése – Az antant győzelme* alfejezethez egyrészt Wilson elnök 1917 eleji kongresszusi beszéde csatlakozik, amely a háborúba lépést szorgalmazta. Hangulatilag támasztja alá a témát a németellenes amerikai propagandaplakát, és a Lusitania (még 1915-ös) elsüllyesztéséről szóló The New York Times tudósítás fotója. A másik, a német hadsereg fekete napját bemutató Ludendorff-émlékiratrészlet a harctéri összeomlást mutatja be: „... katonáim megadták magukat egyes ellenséges lovasoknak, zárt egységek letették a fegyvert egy tank előtt. A visszavonuló csapatok egy friss hadosztálynak, amely bátran indult rohamra, azt kiáltották oda: 'sztrájkőrök', és 'meghosszabbítjátok a háborút'. [...] Sok egységben a tiszteknek már nem volt befolyásuk... [...] Augusztus 8-a világhossá tette harci erőink hanyatlását. [...] A háborút be kell fejezni.”⁸⁸ Az új vonások a hadviselésben című alfejezethez egy oldalnyi képanyag kapcsolódik, kívülről és belülről is bemutatva egy harcokcsit, továbbá gáztámadást, lövészárk-harcot és légi csatát is.⁸⁹

Magyarország világháborús szerepéről egy fél lecke szól (*A háborúban, A birodalom szétesése*). Csupán a háború kezdetéhez és elejéhez kapcsolódnak szöveges dokumentumok (Ferenc József 1914. július 28-i kiáltványa [„Mindent megfontoltam és meggondoltam.”]; Tisza István 1914. július 1-jei levele Ferenc Józsefhez a háborúba lépés elutasításáról [érdekes, hogy ebben a sorrendben!]; Apponyi Albert háború melletti nyilatkozata az összes parlamenti ellenzéki párt nevében 1914. július 28-án). Különösen érdekes az MSZDP lapja, a Népszava 1914. november 22-i cikkének a részlete: „A háború dübörgése közben elhalkul az osztályharc zaja.”⁹⁰ A háború alatti hangulatváltozást bemutató kurta tankönyvi szöveget táblázatok (*A reálbérek alakulása...*, *Terméseredmények...*), grafikonok és diagramok (*A szakszervezetek taglétszámának változása, A gabonafélék árának változása...*), illetve képek (Hadi-kölcsön jegyzésére buzdító háborús plakát, *Hadirokkantaknak műlábat ajánló korabeli hirdetés*) támasztják alá.⁹¹

A debreceni *Pedellus* Kiadónál megjelent, Kovács házaspár által írt *12. osztályos könyv* minden más középiskolás tankönyvnel több, négy leckében tárgyalja az első világháború eseményeit. *A háború kirobbanása és első éve* az okokat, a hadicélokat és haditerveket, valamint az 1914. év hadi eseményeit veszi sorra. Az okok között közvetettek (nagyhatalmak terjeszkedési igénye, szövetségi rendszerek kialakulása, fegyverkezés, a marokkói és balkáni válságok) és közvetlenek (szarajevói merénylet) egyaránt vannak. Különösen tanulságos az utóbbihoz kapcsolódó szemelvény

87 Uo.

88 Uo. 11.

89 Uo. 10.

90 Uo. 24-25.

91 Uo. 25.

zárómondata az egész XX. századi történelem szempontjából is: „*Gavrilo Princip és társai forradalmároknak hitték magukat, ám forradalminak vélt tettük a 20. század egyik leggyilkosabb háborújának ürügyévé vált.*”⁹² Idéz a tankönyv a Monarchia Szerbiának átadott ultimátumának pontjaiból, több propagandaplakátot is láthatunk. A leglátványosabb mégis az eredeti Schlieffen-terv és a német hadsereg valóságos mozgásának egy térképen történő ábrázolása.⁹³ A fő hadszínterek (nyugati, keleti és balkáni front) mellett szó esik a tengereken és a gyarmatokon történő összecsapásokról is.

Az 1915–1916-os évek háborús eseményeivel, valamint a front és hátország életének a bemutatásával foglalkozó *Az állóháború* című lecke az utóbbi kapcsán középpontba helyezi a nők tömeges munkába állásának témáját, mint az emancipáció létrejöttének tényét, Taylor egyik könyvéből idézve. A frontok kapcsán a Doberdói-fennsíkot, az Isonzó völgyét és Dél-Tirol három évét – térképpel együtt – emeli ki azzal, hogy mindhárom „...három éven át maga volt a földi pokol... [...] ...ilyen hadszíntér sehol sem volt a világháború folyamán.”⁹⁴ A háborús kiadások diagramja már előzetes következtetések levonását is lehetővé teszi.⁹⁵

Az *antant győzelme* című tankönyvi lecke – bár az 1917–1918-as háborús évek eseményeit taglalja, de – visszanyúl a Lusitania 1915-ös elsüllyesztéséhez. Ebben *A XX. század krónikája* című kiadványból idézve megjegyzi, hogy „... *A Lusitania nemcsak utasokat, hanem lőszert is szállít Nagy-Britanniába.*”⁹⁶ Az ok természetesen a korlátlan német tengeralattjáró-háború meghirdetése, mely az Egyesült Államok hadba lépésének közvetlen oka, ürügye lett. A háború eldőléséhez tanulságos táblázatot közöl a tankönyv az egyes részt vevő államok hadba lépési évének és katonái számának a feltüntetésével.⁹⁷ Egy egyszerű összeadási művelettel megállapítható az antanthatalmak fojtogató fölénye 1917-re. Emellé teszi a könyv persze az orosz összeomlás központi hatalmak számára kedvező következményeit, amely azonban már kevésbé nyomott a latban. A háborús veszteségeket Martin Roberts: *Európa története* alapján összegzi a tankönyv. Itt jegyezzük meg, hogy feltűnően sok történeti munkából, ismeretterjesztő feldolgozásból idéz a tankönyv, miközben az elsődleges forrásokat a világháborús leckékben szinte teljesen mellőzi. Ezt nem tartjuk szerencsésnek.

A *Magyarország az első világháborúban* című lecke már forrásgazdagabb: Herczeg Ferenc visszaemlékezése különösen azért érdekes és fontos, mert azt a pillanatot idézi fel a jelenlét hitelességével, amikor július 25-én Tisza István miniszterelnök megkapja a hírt a szerb mozgósításról: „... *Aztán egyszerre csend lett. Tisza letette a kagylót. Az arca fakó volt. – A belgrádi követünk, Giesl, Zimonyból, már otthagya*

92 Kovács–Kovácsné (2008) 8.

93 Uo. 14.

94 Uo. 13.

95 Uo. 14.

96 Uo. 15.

97 Uo. 16.

*Belgrádot, a szerbek elrendelték a mozgósítást. [...] Ez a háború!*⁹⁸ Éles ellentmondásban van egymással a magyar katonák kitűnő ellátásáról szóló 1915-ös Magyar Hírlap-tudósítás, és egy egyszerű magyar nő, Magyaródi Júlia frontra írt levelének részlete, melyben bátyjának panaszkodott itthoni szenvedéseiről: „... idehaza mind elveszünk éhen...”.⁹⁹ Mindezt tényekkel is bőven alátámasztja a tankönyv: a reálkeresetek csökkenése, a fejadagok zsugorodása, a ruhajegy bevezetése, a feketepiac virágzása, a korona értékcsökkenése stb. A könyv miniportrékat közöl a háború végének főbb szereplőiről. Ezek IV. Károly mellett: Jászi Oszkár és Károlyi Mihály. Az utóbbiak már nyilván az új politikai erőket képviselik, melyek már a háborút követően játszanak szerepet.

A *Műszaki Kiadó* két tankönyvet is megjelentetett a tárgyalt időben. A korábbi *Dupcsik Csaba és Repárszky Ildikó* munkája, mely mindössze két leckében tárgyalja a „nagy háború” eseményeit. Ennek ellenére a nagyfokú „anyaggazdagság” jellemző a munkára, már ami főleg az egyetemes történeti vonatkozásokat illeti. A *világégés első éveit, 1914–1916* című lecke A balkáni „lőporos hordó” felrobbanása, azaz a háború kezdete kapcsán az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztertanácsának 1914. július 7-i jegyzőkönyvéből idéz nagyon tanulságos sorokat: „... a magyar miniszterelnök kivételével minden jelenlevő azon a véleményen volt, hogy egy tisztán diplomáciai siker, bármennyire is megalázná Szerbiát, értéktelen lenne, és ezért Szerbiával szemben olyan messzemenő követeléseket kell megfogalmazni, amelyek előreláthatóan elutasításra fognak találni, megnyitva ezzel egy katonai beavatkozással járó radikális megoldás lehetőségét.”¹⁰⁰ Bőven idéz a könyv az ultimátum szövegéből is, amely a fenti megállapodás jegyében született. Ferenc József *Népeimhez* című kiáltványa is több tankönyvben szerepel. Annál kevésbé jellemzőek más könyvekre azok a szépirodalmi idézetek, amelyeket egyrészt Stefan Zweig *A tegnap világa*, másrészt Robert Greaves *Isten hozzád, Anglia* című művéből választottak. Az egyik az általános mozgósítás hurráoptimizmusát, a másik már a harctéri őrjárat kemény óráit idézi fel a szépíró eszközeivel.¹⁰¹ Kiemelten szól a tankönyv a verduni és a Somme folyó menti csatákról, és viszonylag bőségesen kitér az Európán kívüli hadszínterekre is (tengerek, Csendes-óceán, Dardanellák stb.) Egy külön térkép kifejezetten a Törökország hadba lépésével keletkezett kisázsiai és afrikai hadszíntereket ábrázolja. Szó esik egy kép és képaláírás erejéig a törökök örmény népirtásáról is.¹⁰² Külön érdekesség Károly román király 1914. júliusi titkos beszéde román vezetők előtt, amelyben az ekkor még hármasszövetség néven szereplő központi hatalmakhoz való csatlakozás mellett érvel: „... a hármasszövetség mellé kell

98 Uo. 76.

99 Uo. 77.

100 Dupcsik és Repárszky (2009) 9.

101 Uo. 11.

102 Uo. 12.

*állunk. Ez utóbbi olyan katonai erővel rendelkezik, hogy nem férhet kétség ahhoz, hogy e hatalmas háborúból ő kerül ki győztesen.*¹⁰³

Az *antant győzelme* című lecke hosszú nyitó forrásrészlete, *Komjáthy János visszaemlékezése* egy magyar baka fogságba esésének és oroszországi hányattatásainak viszonylag terjedelmes leírása.¹⁰⁴ Ehhez szinte „ellenpontozás” egy másik magyar katona, *Sáray Ferenc százados* beszámolója az 1917 húsvétján a keleti fronton kialakuló frontbarátkozásokról.¹⁰⁵ A tankönyv a háborús fordulatot is orosz eseményekhez, a forradalomhoz és a bolsevik hatalomátvételhez köti. Az Egyesült Államok hadba lépése kapcsán felidézi a szerző az ún. Zimmermann-ügyet. „*Arthur Zimmermann német külügyminiszter ... titkosított táviratban támogatásáról biztosította Mexikót egy esetleges, az Egyesült Államokkal vívott háborúja esetén. A brit titkosszolgálat elfogta az üzenetet, megfejtette és az USA tudomására hozta a veszélyt.*”¹⁰⁶ Érdekes térkép mutatja, hogy az összeomlás előtt, 1918 júniusában még milyen hatalmas európai területeket ellenőriztek a központi hatalmak.¹⁰⁷ Említi a tankönyv a központi hatalmak összeomlása kapcsán az ún. tördőfés-legendát: „... *egyeboldali politikusok azt hangsúlyozták, hogy országaik hadseregét nem a frontokon győzték le, hanem az 1918 őszén kirobbant forradalmak kényszerítették ki, vagyis 'hátba döfték' hazájukat.*”¹⁰⁸ Érdekes, hogy a tankönyv szinte a háború tárgyalásának a lezárásánál tárgyalja a háborús célok változásait. Különösen tanulságos az a térkép, amely *Antant ígéreték és antant szövetségesek területi követeléseit Közép- és Délkelet-Európában és Kisáziában* címmel összegzi a végtelen „étvágyakat”.¹⁰⁹ Sokat idézett források, de így egymás mellé (alá) téve különösen tanulságosak: *Wilson amerikai elnök 14 pontja*, illetve *A bolsevik orosz kormány békedekrétuma*.¹¹⁰

A *Műszaki Kiadó* másik tankönyve szintén kétszerzős, *Bihari Péter és Doba Dóra* munkája. Ennek az első kiadása jelent meg a legkésőbb, 2006-ban. Itt is csupán másfél leckéből áll a világháború bemutatása, és itt sincs külön, hazánk szerepét tárgyaló lecke, hacsak az őszirózsás forradalom előzményeit és kezdetét ide nem számítjuk. Ugyanakkor a tankönyv élén található egy bevezető tananyag, *Egy új század hajnala* címmel, amely – többek között – a gyarmatosítás problémáiról, a *Nagyhatalmi ellentétek és szövetségek*, illetve *A nagyhatalmak és a Balkán* altémákról szól. Ezekben belül szó esik – egy táblázat erejéig – a nagyhatalmak 1914-es erőviszonyairól, valamint a német háborús készülődésről, a haditanácsuk 1912. decemberi ajánlásának a részletével: „*A népet a sajtón keresztül fel kell világosítani arról, hogy*

103 Uo. 13.

104 Uo. 14.

105 Uo. 15.

106 Uo. 14.

107 Uo. 15.

108 Uo. 15-16.

109 Uo. 18.

110 Uo. 17.

Németországnak milyen érdekei forognak kockán egy osztrák-szerb konfliktusból kialakuló háború esetén. [...] Sokkal célszerűbb, ha a népet jó előre beavatjuk – meg kell ismertetni egy ilyen háború gondolatával.¹¹¹ Franciaország és Németország háborús céljairól a francia Ernest Renan leveléből idéznek a szerzők, melyet a német Straussnak írt még 1871-ben: „A mi politikánk a nemzetek jogainak politikája, az Önöké a fajok politikája: úgy gondoljuk, hogy a miénk hasznosabb. [...] ... nagyon kevés ország rendelkezik valóban tiszta fajjal – csak irtóháborúhoz vezethet, ’zoológiai’ háborúhoz... Önök liberális politika helyett az etnikai politika zászlaját bontották ki: ez a politika végzetes lesz az Önök számára.”¹¹² A balkáni viszonyok megértéséhez közlik a Balkán vallási térképét is, valamint a Monarchia, az Orosz és Török Birodalom befolyási övezeteit a Balkánon egy vitatható, de gondolkodásra serkentő térképen. Beszédesek az európai nagyhatalmak fegyverkezési kiadásait ábrázoló diagramok is az első világháború előtt.¹¹³

A háború első felét tárgyaló *A gépek és tömegek háborúja* lecke *A sarajevói merénylet és a világháború, A villámháború kudarca, Állóháború a nyugati fronton, Új hadviselők, új frontok, A háborús hátország, Ellenségkép és propaganda* bontásban tárgyalja a háború első két évét. A könyv páros oldalai közlik a megtanulandó főszöveget, törzsanyagot, amelyhez a páratlan oldalon illeszkednek szöveges és képi források, térképek és táblázatok, grafikonok és diagramok. Különösen érdekes az Oroszország balkáni szerepvállalásáról közölt orosz külügyminiszteri nyilatkozat 1914 júliusában: „Elérkezett a pillanat, amikor Oroszország, amely Szerbia megsemmisülésével néz szembe, elveszítené minden tekintélyét, ha nem állna ki a hatalmas szomszédai által fenyegetett kicsiny szláv nemzet védelmezőjeként. [...] Ha Oroszország nem teljesítené történelmi küldetését, akkor joggal tekintenék hanyatló államnak, amely ettől kezdve a második sorba szorul a nagyhatalmak mögött.”¹¹⁴ A hátország életét Illyés Gyula *Kora tavasz* című könyvének részletei segítségével mutatják be: „A családokat most tizenöt éves kamaszok képviselték. [...] Most a városiak álltak a falusi kiskapuk előtt, mint a szalonnadarabra váró kutya. [...] A városokból még a zongorák is megindultak, a legszörnyűbb dűlőutakon az ország legistenhátamögöttibb zugába is elvánszorogtak.” Egy háborús verset is közölnek, Hangay Sándor „Sújt az Isten kardja...” kezdettel, címmel. Megrázó a művégtaggal kaszálok katonái képe, mely a pozsonyi Országos Hadigondozó Kiállítás plakátjáról tekint le ránk. Nem kevésbé beszédesek a német lakosság élelmiszerellátását ábrázoló diagramok, illetve a magyar reálbérek háború alatti zuhanását bemutató grafikonok.¹¹⁵

Az antant győzelme fél lecke (... és békéje a másik fele) nagyon röviden mutatja be az 1917. évi fordulatokat. Ezek következményei „... eleinte a központi hatalmaknak kedveztek: az orosz front megszűnt, az USA viszont 1918-ig nem tudott katonákat

111 Bihari és Doba (2009) 9.

112 Uo. 11.

113 Uo.

114 Uo. 15.

115 Uo. 17.

küldeni Európába. A központi hatalmak nagy győzelmet arattak az olasz fronton, 1918 tavaszán kedvező békét csikartak ki Oroszországtól és Romániától, majd megindult a német offenzíva Párizs ellen”,¹¹⁶ ami azonban ismét kudarcba fulladt. Mindössze két táblázat ábrázolja a világháború katonai kiadásait, illetve a háborús veszteségeket.¹¹⁷ A központi hatalmak összeomlása alfejezet pusztán a legszíkárabb tényközlés szintjén marad, hacsak nem számítjuk hozzá Wilson elnök sokat idézett, de a háború utáni rendezésben semmilyen szerepet nem játszó 14 pontját. A magyar vonatkozásokat kutatva annyit kapunk, hogy „Az olasz fronton összeomlott a Monarchia rongyos, éhező hadseregének utolsó támadása: tízezrek veszték a megáradt Piave folyóba.”¹¹⁸

NÉHÁNY KÖZÖS ELEM A VILÁGHÁBORÚ TÁRGYALÁSÁBAN

Általános iskolai tankönyvek

A legtöbb tankönyvben közös fejezetben tárgyalják az első világháborút, és az öt tankönyvi leckéből egy foglalkozik kifejezetten Magyarország részvételével a világháborúban, rendszerint az események ismertetésének zárásaként. A szerzők felfogása szerint az első világháború jellemzően nem tárgyalható külön egyetemes és külön magyar történeti fejezetben.

Az attitűd az Osztrák–Magyar Monarchiát illetően általában semleges, és ez az objektív megközelítés átsüt szinte valamennyi tankönyvünkön, néha enyhén pozitív, de ritkán elítélő. Talán az *Apáczai Kiadó* tankönyvei „viseltetnek” az átlagosnál nagyobb együttérzéssel azon államalakulat irányába, melynek része volt a korabeli Magyar Királyság is.

A tankönyvszerzők alapvetően semleges magatartása nem engedi meg a saját szempontból elfogult előadást. Leginkább a *Mozaik* és a *Műszaki Kiadó* tankönyvére jellemző ez az elfogulatlanság. Néhány más helyen elő-előbukkan a személyes állásfoglalás. Halvány szimpátia a vesztes iránt, de érdemi különbségtétel nélkül. Néhány tankönyvben irodalmi idézetek adnak némi érzelmi töltést a megfelelőnek tartott irányba.¹¹⁹

Hibaként róható fel, hogy a Monarchia hadseregének etnikai sokszínűsége általában homályban marad, illetve erre csak közvetett utalások vannak, főleg a háború történetének vége felé. Jellemzően csak közvetve jelenik meg a tankönyvekben, hogy a Magyar Királyság nem magyar népei az osztrák-magyar közös hadseregben szolgáltak.

116 Uo. 18.

117 Uo. 19.

118 Uo. 18.

119 Horváth (2008) 189. (Gyóni Géza híres költeményének versszakai); Horváth, Kövér és Pelyach (2006) 54. (József Attila sorai)

Örvendetes viszont, hogy a hátországok mindennapi élete az *Apáczai Kiadó* tankönyvei kivételével jellemzően egy-egy részfejezet erejéig megjelenik a tankönyvekben.

A hadtörténet még mindig meghatározó része a világháborúval kapcsolatos tankönyvi szövegeknek, de a korábbi tankönyvekhez képest csökkenő mértékben. Az elemző szerint a hátországok és a front mindennapi életének a még teljesebb bemutatása lenne a helyes irány.

Középiskolai tankönyvek

Jellemzően közös tankönyvi fejezetben, de vagy külön leckékben dolgozzák fel a tankönyvek az első világháborút és abban Magyarország részvételét, vagy beépítve az egyetemes részbe a magyar történeti vonatkozásokat is.

A vizsgált tankönyvek jellemzően tényszerűek, semleges hangnemben írnak az Osztrák–Magyar Monarchiáról. Elfogultságnak nyomait sem fedezhetjük fel, inkább a maximális „távolságtartás” a jellemző. Helyenként kritikus hangnem is megfigyelhető. A *Pedellus Kiadó* tankönyve például IV. Károlyt jó szándékú, de tehetségtelen uralkodóként mutatja be, különösen Ferenc Józseffel összehasonlítva.

Sehol sem említik a tankönyvek, hogy a Magyar Királyság nem magyar népei a Monarchia hadseregében szolgáltak, sokszor saját néptestvéreikkel szemben. Ez hiba!

A szorosan vett hadtörténet aránya még mindig eléggé uralja a főszövegeket, csaknem fele annak. Ugyanakkor a hadtörténeti jellegű elsődleges források száma a középiskolás könyvek esetében csekély.

A háborús hátország megjelenése az egyes tankönyvekben, bár eléggé „visszafogott”, de azt örömmel szögezhetjük le, hogy szinte sehol sem hiányzik. Jellemzően egy-egy alfejezetben foglalkoznak a témával a tankönyvírók, de legalább egy bekezdésben, legfeljebb kiegészítő anyagban „elrejtve”.

Egy sor tankönyvben több szépirodalmi idézet színesíti a háborús leírásokat, de helyet kaptak egyes tankönyvekben tudományos ismeretterjesztő művekből vett idézetek is (pl. a *Pedellus Kiadó* tankönyve). A tankönyvek mindegyike, az érettségi követelményeknek megfelelően a legszélesebben értelmezi a források fogalmát.

A tankönyvek az adott kor társadalmának (szellemiségének, ideológiájának, fejlettségi szintjének, gazdasági viszonyainak, technikájának stb.) meglehetősen hű „tükörképét” adják. Ez azt jelenti, hogy akarva-akaratlanul is „lenyomatot” készítenek korukról és koruk társadalmi-gazdasági viszonyairól. A tankönyvek – még a „nem politizáló” tankönyvek is – ideológiai, (oktatás)politikai korszellemet, stílust is magukon hordoznak. Leginkább azonban koruk tudományos állapotának (szaktudományos-szakedidaktikai és pedagógiai-pszichológiai) lenyomatai. Az elemzett könyvek szinte kivétel nélkül megfelelnek a XXI. század eleje történettudományának és -didaktikájának, valamint a pedagógia-pszichológia modern követelményeinek. A környező országok tankönyvei ismeretében állíthatjuk, hogy térségünkben tartalmi és formai szempontból egyaránt élenjáróak. Jellemzőjük a korrekt tényköz-

lés mellett a munkáltató jelleg, a kérdések és feladatok, a képek és térképek, az ábrák (grafikonok, diagramok, didaktikus rajzok) és táblázatok bősége, elemeztetése. A centenárium kapcsán napvilágra került új történettudományi kutatási eredmények tankönyvekbe építése azonban folyamatos feladat, főként az új társadalom- és mentalitástörténeti kutatásoké.¹²⁰

FELHASZNÁLT TANKÖNYVEK

Általános iskolai tankönyvek

- Balla Árpád (2004): *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára*. Vándordeák Kft., Budapest, 224 l.
- Balla Árpád (2003): *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára*. Korona Kiadó, Budapest, 271 l.
- Balla Árpád (2011): *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára*. (11., átdolgozott kiadás) Műszaki Kiadó, Budapest, 232 l.
- Bánhegyi Ferenc (2001): *Történelem az általános iskola 7. osztálya és a 13 éves korosztály számára*. Apáczai Kiadó, Celldömölk, 169 l.
- Bánhegyi Ferenc (2012): *Történelem – 7. évfolyam*. (10., átdolgozott kiadás) Apáczai Kiadó, Celldömölk, 208 l.
- Bihari Péter (2000): *A 19. század története fiataloknak, 1775–1918. Tankönyv, 7. osztály*. Holnap Kiadó, Budapest, 207 l.
- Csorba Csaba (2002): *Időutazás. Történelemtankönyv és szöveggyűjtemény az általános iskolák 7. osztálya számára*. Dinasztia Kiadó, Budapest, 149 l.
- Dupcsik Csaba és Repárszky Ildikó (2002): *Történelem IV. XX. század. Tankönyv általános iskolásoknak*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 190 l.
- Helméczy Mátyás (1998): *Az újkor története 14–15 éveseknek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 172 l.
- Helméczy Mátyás (2003): *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára*. (Átdolgozott kiadás) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 208 l.
- Horváth Levente, Kövér Lajos és Pelyach István (2006): *Történelem – 7. osztály. Az újkor története*. Mozaik Kiadó, Szeged, 191 l.
- Horváth Péter (2008): *Történelem 7. Az általános iskolások számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 200 l.
- Závodszy Géza (2003): *Történelem tankönyv és képeskönyv az általános iskola 7. osztálya számára*. Korona Kiadó, Budapest, 268 l.
- Závodszy Géza (2009): *Történelem tankönyv és képeskönyv az általános iskola 7. osztálya számára*. (5. kiadás) Pauz-Westermann, Celldömölk, 268 l.

---

120 Vö.: Pók Attila (2015): Az első világháború értelmezésének fő tendenciái 100 évvel a szarajevói merénylet után. *Múltunk*, 11. évf. 1. sz. 22-41.

Középiskolai tankönyvek

- Bihari Péter és Doba Dóra (2009): *Történelem a 12. évfolyam számára*. (3. kiadás) Műszaki Könyvkiadó Kft., Budapest, 256 l.
- Dupcsik Csaba és Repárszky Ildikó (2005): *Történelem IV*. (7. átdolgozott kiadás) Műszaki Könyvkiadó Kft., Budapest, 329 l.
- Kovács István és Kovácsné Bede Ágnes (2008): *Történelem - tankönyv 12. osztály*. (8. átdolgozott kiadás) Pedellus Tankönyvkiadó Kft., Debrecen, 279 l.
- Salamon Konrád (2003): *Történelem a középiskolák 12. osztálya számára*. Korona Kiadó, Budapest, 479 l.
- Száray Miklós és Kaposi József (2014): *Történelem IV. Középiskolák, 12. évfolyam*. (1. kiadás: 2005) Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest, 272 l.